

FUNDAMENTAL TƏHSİLİN İNKİŞAFININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ AKMEOLOJİ YANAŞMA

Müslüm Nəzərov

fəlsəfə elmləri doktoru, dosent, **Azərbaycan**

Polad Mədədov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, **Azərbaycan**

muslimnazarov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-6549-6831>

Xülasə. Məqalədə fundamental təhsilin inkişafına akmeoloji yanaşmanın əsas müddəaları, akmeologiyanın özü elmi biliklər sahəsi kimi, fundamental təhsilin mənəvi məhsulu olan akme nəticəsi kimi araşdırılır, həmçinin **akmeologiyanın məqsədi** və obyekt, pedaqogikası, təhsilin akmeologiyası təhlil edilir. Fundamental təhsilin ümumi və xüsusi akmeoloji qanunları, zirvənin ümumi metodoloji prinsipi, akme nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, tədris prosesinin subyektləri kimi müəllimlərin məhsuldarlıq səviyyələri vurğulanır, həm gələcək peşə fəaliyyətinin məhsuldarlığını təmin edən akmeoloji trayektoriya boyunca həyata keçirilə bilən, həm də özünüinkişaf etdirmə ilə əlaqəli amillər şərh edilir. Fundamental təhsilin onun mənəvi məhsulda təcəssüm olunan akme-nəticələri nöqtəyi-nəzərindən inkişafı məsələsi qoyulur. Mənəvi məhsul təhsil prosesinin iştirakçısının xassələrində fiziki, əqli, akmeoloji yeniliklər kimi başa düşülür. Fundamental təhsil konsepsiyası yaradılan məhsulun mənəvi determinantı rolunda məhsuldar səriştə ilə əlaqələndirilir.

Məqsəd: Fundamental təhsilin ümumi və xüsusi akmeoloji qanunları, zirvənin ümumi metodoloji prinsipi, akme nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, tədris prosesinin subyektləri kimi gələcək müəllimlərin peşə hazırlığının səmərəliliyini artırmaq və elmi-metodiki əsasları inkişaf etdirməkdir.

Metodologiya: Məqalənin metodoloji əsaslarını ümumi fəlsəfi metodlar: təhlil və sintez, induksiya və deduksiya, analogiya, ümumiləşdirmə və konkretləşdirmə, abstraksiya, sistemləşdirmə və təsnifat təşkil edir.

Elmi yenilik: İnsan təbiəti onun dinamikasını, akmenin inkişaf prosesinə təsir göstərə biləcək hadisələri və akme nailiyyətlərinin səviyyəsini müəyyən edən insanın şəxsi və peşəkar inkişafını əks etdirir.

Açar sözlər: akmeologiya, akme, fundamental təhsil, pedaqoji akmeologiya, təhsilin akmeologiyası, mənəvi məhsul.

Giriş

Bütün ölkələrdə gedən təhsilin müasirləşdirilməsi prosesi onun inkişafının yeni yanaşma və elmi əsaslı yollarının axtarışı ilə müşayiət olunur. Təhsildəki ziddiyyətlər informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədardır, bu bir tərəfdən elmi və tədris məlumatlarının həcmnin artması, digər tərəfdən onun işlənməsi və iştirakçılar tərəfindən mənimsənilməsi vaxtının azalması ilə xarakterizə olunur. Qloballaşma və getdikcə artan beynəlxalq rəqabət şəraitində peşə təhsili öz məqsəd və nəticələrini yenidən nəzərdən keçirməlidir, çünki əmək bazarı işəgötürənin tələblərini və cəmiyyətin müasir tələbatlarını ödəyə bilən mütəxəssisdən yüksək məhsuldar fəaliyyət tələb edir. Buna görə də elmin, texnologiyanın, yeni elmi biliklərin, konsepsiyaların, kateqoriyaların intensiv inkişafı nəticəsində yaranan mürəkkəb sosial-mədəni vəziyyət şəraitində insanın təkmilləşməsi, gələcək şəxsi inkişaf perspektivlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi tələb olunur.

İnsan təbiətinin məqsədi, akmenin inkişaf prosesinə təsir göstərə biləcək hadisələri və akme nailiyyətlərinin səviyyəsini müəyyən edən insanın şəxsi və peşəkar inkişafının əks olunması ilə əlaqəli gələcəyi dərk etməyə və proqnozlaşdırmağa çalışmaqdır. Belə bir strateji səriştəyə malik olan insan şəxsi və peşəkar inkişaf prosesində öz rolunu işdə maksimum peşəkar bacarıq səviyyəsində nail olmaqda və sosial mühitdə maksimum status qazanmaqda görür. Sosial-iqtisadi və pedaqoji xarakterli bu kəskin problemi həll etmək üçün yeni elmi nəzəriyyənin işlənilib hazırlanması tələb olunur, çünki təhsilin fundamental nəzəri konsepsiyalarını inkişaf etdirmədən və əsaslandırılmış elmi tədqiqat olmadan konkret empirik nəticələrə nail olmaq çətindir. Nəzəriyyədə effektiv pedaqoji təcrübə ola bilməz, onun zirvəsi məzmunun şəxsi və peşəkar inkişafının zirvəsini müəyyən etmək və əldə etmək bacarığıdır. Uğurla inkişaf edən akmeologiya bu çağırışa cavab verə bilir - inkişafı daimi təkmilləşdirmə kimi qəbul edən elmi istiqamətin nəticəsi fərdin əldə etdiyi nəticədir.

Akmeologiya öz inkişafında uzun bir yol keçmişdir. Bu yolda bir sıra mühüm mərhələləri müəyyən etmək olar: akmeologiyanın elmi istiqamətinin tarixi və fəlsəfi dərk edilməsi, onun inkişafının müxtəlif mərhələlərində insanın hərtərəfli öyrənilməsi, təhsil sisteminin inkişafına maraq və s. Akmeologiya fərdin təbii potensiala əsaslanaraq yaradıcı və ya məhsuldar fəaliyyətində maksimum təkmilləşmə nümunələrinin axtarışı kimi insanın daimi təkmilləşməsi hesab edilir.

1. Akmeologiya elmi biliklər sahəsi kimi

Akmeologiya (yun. “acme” - zirvə, “logos” - tədris) fərdi şəxsiyyətin inkişafının ən yüksək səviyyəsini və onun nailiyyətlərini müşayiət edən mexanizmləri və inkişaf şərtlərini öyrənən elmlər sahəsidir [12].

N.V.Kuzminaya görə, akmeologiya “peşəkarlıq və məhsuldarlıq zirvələrinə öz-özünə hərəkət etmək prosesində yetkin insanların yaradıcı potensialının özünü həyata keçirməsinə kömək edən və ya mane olan nümunələr, şərtlər, amillər və stimullar haqqında elmdir. İctimai əhəmiyyətli mədəniyyət məhsullarında, incəsənətdə, ədəbiyyatda, elmdə, texnikada, təhsildə, o cümlədən insanın özündə təcəssüm tapmış yaradıcılıq fəaliyyətidir” [8].

Akmeologiya obyektiv reallığı insanın əksətdirmə qanunauyğunluqlarını öyrənən psixologiya nöqtəyi-nəzərindən, eləcə də insanın yaradıcı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən araşdırır. Bütün obyektlərin, xassələrin, onların arasındakı münasibətlərin məcmusu akmeoloji biliklərin elmi nəzəriyyəsində “şəxs” anlayışının (fərd, şəxsiyyət və fərdilik) məzmununu açan real obyektlərin aspektləri, xassələri və münasibətlərinin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir.

Akmeologiyanın məqsədi mütəxəssislərin peşə hazırlığının səmərəliliyini artırmaq, onların yaradıcı potensialını inkişaf etdirmək, bütövlükdə cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı sahələrinin islahatı kontekstində mürəkkəb və müxtəlif problemləri həll etmək, psixoloji hazırlığı və elmi-metodiki əsasları inkişaf etdirməkdir.

Akmeologiyanın obyekt yetkin və yaradıcı insandır (fəaliyyət sosial əhəmiyyətli dəyər məhsulunun yaradılması ilə başa çatırsa yaradıcıdır), istənilən nəticəni fəaliyyət məhsulunda təcəssüm etdirə bilir. Bu, akmeologiya və psixologiya arasındakı əsas fərkdir. Eyni zamanda, akmeologiyanın əsas kateqoriyası hər hansı digər insan elmlərindən fərqli olaraq, yaradıcılıqdır.

Pedaqoji akmeologiya təhsilin akmeologiyasına çevrilmişdir, onun vəzifəsi müxtəlif fəaliyyət sahələrində, o cümlədən seçilmiş peşədə insanın yaradıcı potensialının uğurla həyata keçirilməsi üçün tədris prosesinin subyektlərini nəzəriyyə və texnologiyalarla təchiz etməkdir.

Təhsilin akmeologiyası – müəllimin öz peşəsində zirvəyə, eləcə də nailiyyətə çatmaq mərhələlərini effektiv şəkildə əldə edə bildiyi zaman təhsil və təhsil sistemlərini araşdırır.

“Akme” fenomeninin universallığının tanınması təhsilin akmeologiyasının mahiyyətinin hər yaş mərhələsində və ömür boyu təhsilin hər mərhələsində, yetkin və böyüyən insanın hərtərəfli inkişafında zirvələrə nail olmaq nümunələri haqqında bir elm kimi başa düşülməsini əsaslandırır. Təhsilə akmeoloji yanaşma təhsil mühitində insanın özünü təkmilləşdirməsinə, onun inkişafına, böyüyən və yetkin insanın bir zirvədən digərinə hərəkətinə, yetkinliyinin müxtəlif səviyyələrində yüksək nailiyyətlər əldə etməsinə yönəldilmişdir. Akmeoloji yanaşma təhsilin humanistləşdirilməsi ideyalarını konkretləşdirir və müasir təhsil ideologiyasının əsasını yaradır.

Akmeologiya təhsil sistemləri kontekstində böyüyən insanın hərtərəfli inkişafında ən yüksək nailiyyətlərə yönəlmiş nəzəri, metodoloji yanaşma kimi çıxış edir.

Təhsilin akmeologiyası təhsilin akmeoloji konsepsiyasını, layihə yönümlü yaradıcı fəaliyyət kimi təhsilə akmeoloji yanaşmanı və insanın sosial-mədəni varlığının özünütəşkili sferasını həyata keçirən təhsil sistemlərinin məhsuldar modellərini yaradır [9,s.23].

Müasir təhsilin humanistləşdirilməsi meyilləri insan, onun inkişafı, insan inkişafının və mənəviyyatının bütövlüyünün dərk edilməsi haqqında biliklərə marağın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur.

Fundamental akmeologiya bir insanı ayrılmaz bir sistem kimi qəbul edir, onun mövzusu, həyat boyu yaradıcılıq fəaliyyətində məhsuldarlıq və peşəkarlıq zirvələrinə gedən yolda yetkin insanların yaradıcılıq potensialının özünü həyata keçirməsi üçün qanunauyğunluqlar, şərtlər, amillər, stimullar və peşə tərcümeyi-halıdır. Bu, psixologiyanın bir növ davamıdır, amma ondan əsaslı şəkildə fərqlənir. Belə ki, psixologiyanın mərkəzi konsepsiyası “əks”dir, akmeologiya isə yetkin insanın aparıcı təzahürü kimi, “yaradılış”dır.

Bu mərhələdə akmeologiya elmi biliklər sahəsi və insan haqqında fənlər kompleksi kimi, “təbiətşünaslıq, texnoloji, sosial və humanitar” elmi və metodoloji istiqamətlərlə təmsil olunur. Akmeoloji biliklərin sadalanan bütün sahələri akmeologiya nəzəriyyəsini təşkil edir. Akmeologiyanın nəzəri əsaslandırılması ilə eyni vaxtda təhsil vasitələrinə çevrilən fərdin peşəkarlığının və sosial mütərəqqi inkişafı üçün xüsusi akmeoloji texnologiyaların formalaşması prosesi var.

Akmeologiyada əsas anlayış “akme”dir. Onun təfsirinə müxtəlif yanaşmalarla əlaqədar olaraq qeyd edək ki, qədim yunanların “akme” anlayışı bunun zirvə olduğu ifadəsi ilə xarakterizə olunur, lakin müasir tədqiqatlarda “akme” anlayışı fərqli şərh olunur. Bəzi elm adamları, insan həyatında zaman və kəmiyyət aspektlərini vurğulayaraq, “akme”-ni həyat yolu boyunca ardıcıl insan nailiyyətləri seriyası kimi təyin edirlər. Digər tədqiqatçılar akmeni insanın həyat mərhələlərində — uşaqlıq, yeniyetməlik, yetkinlik, qocalıq dövrlərində fərdi inkişafının zirvəsi hesab edirlər.

Beləliklə, akmeni fərdin, cəmiyyətin zirvələrə çatması hesab edərək bir neçə yanaşmanı ayırd etmək olar: birinci yanaşma fərdin yetkinlik dövründə təkmilləşməsinə işarə edir; ikincisi - insanın daxili aləminin inkişaf prosesi kimi, psixikasında əks olunan və insan haqqında başqa elmlərlə birlikdə öyrənilən dəyişiklikləri təhlil edir; üçüncüsü - sosial və peşəkar fəaliyyətlərdə son məhsul kimi akme-nəticədir. Lakin fərqlərə baxmayaraq, bütün tədqiqatçılar akmeni təfəkkürlə dərk edilə bilən hadisələrin daxili, ümumi, nisbətən sabit əsası kimi başa düşülən və zirvə ilə xarakterizə olunan bir məfhum hesab edirlər: inkişafın ən yüksək dərəcəsi; çiçəklənmə gücü, mükəmməllik; yetkinlik; insanda kamillik; insanın fiziki və şəxsi yetkinliyi; peşəkar fəaliyyətdə zirvə; yaradıcılıq qabiliyyətlərinin həyata keçirilməsi.

Məhsuldarlıq və peşəkarlıq zirvələrinə doğru irəliləmə aşağıdakı yaradıcılıq amilləri ilə təmin edilir: qabiliyyətlər subyektinin fəaliyyət subyektinə xüsusi həssaslığı kimi; motivlər və dəyər münasibətləri; fəaliyyət istiqaməti; başqalarına və özünə qarşı məsuliyyət; məhsuldar səriştə; mənəvi məhsul yaratmaq bacarığı.

2. Fundamental təhsilin akme nəticəsi kimi, mənəvi məhsulu

Yüksək məhsuldar mütəxəssislərin fəaliyyətinin orta və aşağı məhsuldarlıqla müqayisədə, onların şəxsi və peşəkar inkişaf səviyyələri, istifadə etdikləri məhsuldar texnologiyalar və mənəvi məhsulların yaradılmasını təmin edən amillər arasında təbii əlaqələrin müqayisəli tədqiqi aşkar edilir. Akmeoloji tədqiqat tələbələrin şəxsi keyfiyyətlərində zirvə mənəvi məhsullarının yaradılmasına kömək edən akme strategiyalarını ortaya qoyur və rəqabətli global dünyada müasir fundamental təhsilin nəzəriyyəsi və praktikasının yaradılması üçün şərt kimi çıxış edən strateji strategiyalardır. Akmeologiyanı fundamental elmlərə yaxınlaşdırırlar, məhsulların yaradılması qanunlarını kəşf edirlər.

Mənəvi məhsul fundamental təhsilin mükəmməl nəticəsi kimi çıxış edir, maddi məhsulların keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyəti onun xüsusiyyətlərinə görə qiymətləndirilir.

Təhsil sahəsi bütün rəsmi tanınan elmlərin, o cümlədən fundamental elmlərin təhsil fənləri şəklində meydana çıxdığı bir humanitar istiqamətdir, təhsil prosesi iştirakçılarının təbii potensialını inkişaf etdirmək vasitəsidir. Fundamental təhsil mənəvi məhsula əsaslanan akme nüvəsinə əsaslanır, onun bütün fənlərin xüsusiyyətlərində olması qarşıdan gələn peşə vəzifələrinin uğurlu həllini təmin edir. Bu baxımdan, gələcək mütəxəssislərin həm şəxsi, həm də peşəkar keyfiyyətlərinə yeni tələblər

qoyulur və tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində gənc nəslin arxalanacağı dəyərlər sisteminin formalaşdırılması problemi daha da aktuallaşır. Cəmiyyətin inkişafında dəyər qaydaları həmişə insan inkişafı üçün əhəmiyyətli olmuşdur.

Yeni nəslin əvvəlkilərdən heyrətamiz dərəcədə fərqlənməsi müasir cəmiyyətin həyatının bütün sahələrinə və xüsusən də təhsil sistemində təsir edən qloballaşma proseslərinin təsirini ortaya qoyur. İnsan obrazı inkişaf edən və sürətlə dəyişən dünya şəraitində transformasiya olunur və bu, müasir insanda yeni qabiliyyət və ehtiyaclar toplusunun, yeni dəyər prinsiplərinin formalaşmasını tələb edir. Buna görə də yüksək məhsuldar fəaliyyətin yeni formalarının səmərəli fəaliyyətini təşkil etməyə kömək edən bütün tərbiyə və təhsil sistemini dəyişdirmək lazımdır.

3. Zirvənin ümumi metodoloji prinsipi

Bu gün cəmiyyətin bir çox sosial institutları yeni insanın formalaşması məsələləri ilə məşğuldur. Bu problem pedaqogika, sosial psixologiya, sosial fəlsəfə tərəfindən nəzərdən keçirilir. Onların hər biri öz baxışını, alətlərini və qiymətləndirmələrini təklif edir. Ancaq eyni zamanda, onların hamısı üçün keçmiş dövrlərin təhsilinin ən yaxşı nailiyyətlərini dərk etmək, insanın hansı obrazının o dövrün tələblərinə uyğun olduğunu başa düşmək vacibdir, çünki keçmişin və indinin təsvirləri olmadan heç bir gələcək təhsil modeli yoxdur. Akmeologiyanın bu elmlərlə fənlər-arası əlaqələrə çıxması insanın fərdi, şəxsiyyət və fəaliyyət subyektini kimi inkişafını təhlil etməyə imkan verir. Akmeoloji biliklərə müxtəlif yanaşmaların olması insanın formalaşmasının nəzərdən keçirildiyi mövqeyin aydınlaşdırılmasını tələb edir.

Cəmiyyət elə bir dövrə qədəm qoyub ki, biz nə qədər müqavimət göstərsək də, pragmatizm hökm sürür, bütövlükdə dəyərlərin, mədəniyyətin “satılması” mövcuddur. Həyatın sürətli tempində gələcək nəslə böyütməyə çox az vaxt qalır, təhsil sistemi çox şeyi arzuolunan vəziyyətdə qoyur, köhnə tərbiyə və təhsil üsulları, formaları, təəssüf ki, artıq kifayət qədər effektiv deyil. Etiraf etmək lazımdır ki, hazırda yeni nəsillər çox fərqlidir. Bununla belə, insan inkişafı nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edən prinsiplər dəyişməz olaraq qalır. Bu prosesin mahiyyəti şəxsiyyətin çoxşaxəli bütövlüyünün aşkarlanmasına və insanın fərdi inkişafına nail olmaqdır.

Zirvəyə nail olmaq müxtəlif səviyyələrlə səciyyələnir; bu, yaradıcı fəaliyyətdə subyektin özünü dərk etməsi ilə əlaqəli olub, ən böyük nailiyyətlər (dahilik səviyyəsi), görkəmli nailiyyətlər (istedadlılıq səviyyəsi), uğur (bacarıq səviyyəsi) qazanmaqdır [8, s.61].

Yüksək məhsuldar fəaliyyətlər təşkil etmək və nəticələr əldə etmək üçün yeni formada insan lazımdır. Onun mahiyyətini üç mövqedən nəzərdən keçirə bilərik: 1) zirvəyə çatmaqda “uzunluq ölçüsü” kimi anladığımız zirvə mərhələsinin mövqeyindən; 2) müəyyən zirvə nöqtəsi mövqeyindən birinin vəziyyəti və digər təkmilləşdirmə mərhələsinin başlanğıcı kimi; 3) məhsuldar fəaliyyətin nəticəsi mövqeyindən, fərdin və cəmiyyətin təkmilləşməsi prosesinin vaxtında dönməzliyindən.

Tərbiyənin və təhsilin ən yüksək nailiyyətləri akmeologiyanın ümumi metodoloji prinsiplərinə əsaslanır. Biliyin əsas elementlərindən biri olan "akme" mütəfəkkirlərin fəaliyyəti nəticəsində toplanmış biliklərin zirvəsidir. Təhsilin zirvəsinin tarixi-fəlsəfi əsaslandırılması cəmiyyətdə şəxsiyyətin inkişaf prosesinin mütləq müdrikliyə akmeyə - tərbiyə və təhsilə doğru mütərəqqi hərəkət kimi şərh edilməsindədir. İnsanın bütün tarixi onun inkişafının akmeoloji təbiəti ilə örtülür, bu da müxtəlif fəaliyyətlərdə özünü göstərir.

Bir çox tarixi dövrlər ərzində bu sual görkəmli alim və mütəfəkkirlər tərəfindən dəfələrlə qaldırılmışdır. Dəfələrlə insan və cəmiyyətin inkişafı arasında analogiyalar aparılıb, fərdi və ictimai inkişafın müxtəlif modelləri qurulub [7, s.9].

İndi bütün toplanmış biliklərin sistemləşdirilməsini, müəyyənləşdirilməsini, qanunauyğunluqların öyrənilməsini, elmi ümumiləşdirməni və onların peşə təhsili prosesində həyata keçirilməsini tələb edən mərhələ gəlib çatmışdır.

4. Akme nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

Təbii potensialın özünü həyata keçirmə zirvələri insan ruhunun zirvələrini təmsil edir və bəşəriyyətin inkişafına təsir göstərir. Zirvə səviyyəsi və ya zirvə nöqtəsi yaradılmış mənəvi məhsulun keyfiyyəti ilə müəyyən edilir. Beləliklə, dahilərin yaradıcılığı dünyanı əsrlər boyu zənginləşdirən bənzərsiz, təkrar olunmaz mənəvi məhsullardır. İstedadlı insanlar üçün zirvə cəmiyyətdə sosial rəğbət qazanan və müasirlərinin dünyagörüşünə təsir edən məhsuldur; bacarıqlı insanlar həmkarlarının,

tanışlarının, ailəsinin və s. yaddaşlarda qalan, peşəkar mühitdə ictimai tanınma qazanan mənəvi məhsullar yaradırlar.

Yaradıcılığın zirvəsi, çox güman ki, görkəmli hesab edilə bilər, çünki onun cəmiyyətə, tələbələrə dünyagörüşünə və peşə ictimaiyyətinə təsiri və sosial tanınması təbii potensialın (istedadın) məhz bu səviyyədə reallaşdırılmasından ibarətdir.

İnkişafın ən yüksək yolunu nəzərə alaraq, “insan biliyinin və hərəkətinin keyfiyyəti, tarixən müəyyən edilmiş və ya əvvəlcədən müəyyən edilmiş standartla ciddi riayət etmək mənasını verən dəqiqlik kateqoriyası mövqeyindən reallığın dərk edilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. İnkişaf müsbət mənada kəmiyyət-keyfiyyət dəyişikliyinə nəzərdə tutan hərəkətdir [3, s.183]. “Akme nöqtəsi” və “əks - kate nöqtəsi” əsl akmeoloji prosesin başlanğıcını və sonunu qeyd edən akmenin xüsusiyyətləridir. Onlar pik (akme) və ya düzənlik (kate) inkişaf yolunun məhdudlaşdırıcı parametrləri hesab olunur.

Beləliklə, akmeologiyada bir nöqtə məhsuldar insan fəaliyyətinə nail olmağın nəticəsi hesab olunur. Məhdudlaşdırıcı vəziyyəti göstərən və tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirən nöqtə hərəkətin başlanğıcını başqa bir nöqtəyə - tamamlanmanı xarakterizə edən bir nöqtədən hərəkət dövründə xətti inkişafın təhlilində dəqiqliyin göstəricisidir. İnkişaf (akmeyə qədər), tənəzzül (kateyə qədər) mərhələlərinin təhlili dəqiqliklə xarakterizə edilməli və nəticənin əldə edilməsi prosesinin xüsusiyyətləri göstərilməlidir ki, bu da nəticəni müəyyən etməyə imkan verir.

B.G. Ananyevin [6] konsepsiyasına uyğun olaraq, insanın bir şəxsiyyət kimi bütöv şəkildə nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı, onun subyektlərinin məhsuldar həll etməyə yaradıcı hazırlığının inkişafına təbə olan müəyyən amillərin mövcudluğu ilə təhsil prosesində yeni formalaşmalar yaranır. Belə amillərə aşağıdakılar daxildir:

- təhsilin məqsədləri mənəvi məhsulların yaradılması ilə bağlıdır;
- elm və təhsil informasiyası inkişaf vasitəsidir;
- təhsil fəaliyyətinin təşkilinin forma və üsulları təhsil ünsiyyət vasitələridir;
- müəllim təhsil məqsədinin daşıyıcısı kimi şagirdi zirvəyə doğru hərəkətə təşviq edəndir və onun fəaliyyəti;
- şagirdin təbii potensialını və keyfiyyətlərini zirvəyə çatdırmağa yönəlib;
- sosial mühit akmeyə nail olmaq üçün kömək edir [8, s.102].

Problemlərin həlli üçün standart kimi qəbul edərək, pik subyektlərin fəaliyyətinin simulyasiya modelləşdirilməsi metodlarından istifadə etməklə, məhsuldarlığın zirvələrinə kömək edən və ona mane olan amilləri diaqnostika etmək mümkündür. Digər bir diaqnostik üsul fəaliyyətin nəticələrini təhlil etmək, öz uğursuzluqlarını tənqidi şəkildə tanımaq və yeni, məhsuldar norma qurmaqdan ibarət olan nəticələrin əks olunması ola bilər. Yaradıcı kollektiv, qrup və fərdi fəaliyyətin məhsuldarlığının ölçülməsində “məhsul”, “səviyyə” və “zirvələr” meyarlarından istifadə edərək konkret akademik fənlər əsasında yaradılmış müəllimlərin müəllif fəaliyyət sistemlərini sıralamaq olar, məsələn: müsabiqələrdə qazanılmış qələbələrin və məğlubiyyətlərin obyektiv göstəricilərinə, təhsil müəssisələrinə qəbul imtahanlarının nəticələrinə görə, tədris prosesi üçün ayrılmış vaxt üçün təhsil müəssisəsinin buraxılış (məzun) göstəricilərinə görə və s. yaradıcı fəaliyyətin səviyyələri ilə zirvələrə çatmağı təmin edən amillər arasında təbii əlaqələri aşkar etmək mümkündür.

Maksimum mükəmməlliyə nail olma qanunauyğunluqlarının təhlili real obyektlərin aspektləri və xassələrinin məcmusu haqqında bilik kimi qəbul edilir. Bunu ən yüksək nailiyyətlərə (zirvələrə) aparan yolda yaradıcılıq fəaliyyəti prosesində yetkin insanların təbii potensiallarının özünü həyata keçirməsinin müəyyən edilmiş qanunauyğunluqları ilə təsdiq etmək olar. Zirvələrin nümayəndələrinin səviyyələri - parlaq, istedadlı və uğurlu - həm müxtəlif təbii potensiallara, həm də özünü həyata keçirməyə və yaradılmış mənəvi məhsulların keyfiyyətinə təsir edən müxtəlif subyektiv və obyektiv amillərə sübutdur.

Təhsil sistemində mükəmməlliyi dərk etməyin açarı və inkişafın əsası olan “fundamental təhsil” anlayışı mühüm yer tutur. V.A. Sadovniçi fundamental təhsil anlayışını belə müəyyənləşdirir: “Bu, insan aldıqdan sonra müstəqil işləməyə, oxumağa və yenidən hazırlanmağa davam edə bilən bir təhsildir. O, təbiət qanunlarını, ictimai inkişaf qanunlarını bilir, məntiqi düşünməyi, faktları təhlil edib əlaqələndirməyi, qərar qəbul etməyi, hadisələri elmi baxımdan öyrənməyi bilir” [10, s.93].

Akmeoloji anlayışlar sistemində təhsil mütəxəssisləri və təhsil fənlərindən istifadə edən tələbələrin birgə fəaliyyətində ciddi şəkildə müəyyən edilmiş müddətdə təhsil prosesi iştirakçılarının özləri daxilində yaradılan "mənəvi məhsullar" təyin olunan fundamental təhsilin əlamətləridir. Fundamental təhsilin belə "mənəvi məhsulları" "bilik"dir (təbiət qanunları, cəmiyyətin inkişafı); "bacarıq" (ömür boyu müstəqil işləmək, öyrənmək və yenidən öyrənmək); "bacarıqlar" (məntiqi əsaslandırma, faktları təhlil və əlaqələndirmək, qərar qəbul etmək). Birlikdə bunlar insanın özünün xassələrindəki mənəvi məhsulların əlamətlərindən başqa bir şey deyil - fiziki, əqli, akmeoloji. Bu yeni formasiyalar məhsuldar səriştədə ifadə olunan həyat boyu özünü inkişaf etdirməyi təmin edir. Tərbiyə prosesində onlar yalnız özü məhsuldar səriştəyə malik olan, mənəvi məhsulların yaradılması və öz-özünə yaranma qanunlarını bilən müəllimlər tərəfindən məzun kimi formalaşma bilər.

Nəticə

Akmeologiya yaradıcı fəaliyyətin inkişaf zirvələrinə nail olmaq amilləri haqqında elm kimi, mənəvi məhsulların yaradılmasında təhsil iştirakçılarının fiziki, əqli xassələrində yeni formasiyaları, təhsil prosesinin səmərəli və məhsuldar həllini təmin edir.

"Fundamental təhsil", "məhsuldar səriştə", "fundamental elmlər" anlayışları "məhsul" kateqoriyası ilə birləşir və bu, fundamental qanunların əsaslandırılmasına və praktiki tətbiqinə gətirib çıxarır. Onlar arasında əhəmiyyətli, təkrarlana bilən, təcrübədə sınaqdan keçirilə bilən əlaqələr və asılılıqlar var, ona görə də fundamental təhsilin nəticəsi əvvəlcədən tərtib edilmiş, tələbləri ödəyən yeni mənəvi və maddi məhsulların yaradılması sistemidir.

Fundamental təhsil ona cəlb olunan subyektlərin söyləri ilə müəyyən prinsiplərə, qaydalara və qanunlara uyğun olaraq hərəkətləri əlaqələndirən, onun iştirakçılarının keyfiyyətlərində öyrətmə, öyrənmə, rəhbərlik kimi mənəvi məhsullar yaratmağa qadir olan məhsuldar bir sistemdir.

Bugünkü təhsilin problemi peşənin, elmin, texnikanın, incəsənətin inkişafını təmin edən amillərdir, çünki hər şey ixtisaslaşdırılmış akme nəticələrinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Yalnız bir tərəfdən zirvələrə çatma amillərini, digər tərəfdən isə onların gerilmə faktorlarını müəyyən edərək yeni zirvələrə müstəqil hərəkət etmək üçün məqsədyönlü strategiyalar qura bilənlər öz fəaliyyətlərində nəticələrin keyfiyyətini yaxşılaşdırma bilərlər.

Bəşər sivilizasiyasının inkişafının informasiya mərhələsində təhsil subyektlərinin informasiya mədəniyyətinin inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yeni təhsil növü çevik uyğunlaşma mexanizmləri və daimi özünüinkişaf tələb edən informasiya ilə zəngin, dinamik mühitdə yeni keyfiyyətlərə malik, yaradıcı özünüreallaşdırmaya və davamlı mütərəqqi inkişafa qadir olan şəxsiyyətin formalaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, fundamental təhsilin prinsipləri əsasında inkişafa və özünüreallaşdırmaya doğru növbəti addım atmaq olar. Fundamental akmeologiyanın ən yüksək prinsipini tətbiq edərək, real obyektlərin aspektləri və xassələrinin məcmusu haqqında biliklər əldə etməkdə maksimum mükəmməlliyə nail olmaq qanunlarını nəzərə almaq lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abbasova Q.Y., Hacıyev Z.C. Sosial fəlsəfə.[dərs vəsaiti] 2-ci nəşr. –Bakı, 2012, 480
2. Eminov A. Mədədov P. "Pedaqogika". Bakı, 2012. 406 s
3. Fəlsəfə ensiklopedik lüğəti, Bakı,1997.- 520 s
4. Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosialmədəni problemləri. Monoqrafiya Bakı - Mütərcim – 2018, 296 s.
5. Nəzərov M.H. Təhsil fəlsəfəsi. (Dərs vəsaiti) Bakı. ADPU-2022, 496 s
6. Ананьев Б. Г. Человек как объект познания / Б. Г. Ананьев. - Санкт-Петербург. : Питер, 2001. - 288 с.
7. Ильин В. В. Философия и акмеология / В. В. Ильин, С. Д. Пожарский. – СПб.: Политехникум, 2003. – 395 с.
8. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория фундаментального образования / Н. В. Кузьмина. -СПб.: Центр стратегических разработок, 2012. -382 с.

9. Максимова В.Н., Полетаева Н.М. Акмеология последиplomного педагогического образования. СПб, 2004. 225 с.
10. Образование, которое мы можем потерять: сборник статей / под ред. ред. В. А. Садовничи. - Москва: МГУ, 2002. - 287 с.
11. Nazarov. M.H. Sociocultural problems of education in modern times. Monograph. Германия. 2022. 293 p.
12. <https://www.psychologies.ru › glossary › akmeologiya>
13. https://en.wikipedia.org › wiki › İntellektual_Kapit
14. <https://sberuniversity.ru/edutech-club/glossary/937/>

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ РАЗВИТИЯ БАЗОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

М.Г.Назаров, П.Ю.Мададов

Резюме. В статье анализируются: основные положения акмеологического подхода к развитию базового образования; акмеологии, как области научного знания, духовного продукта, высшего результата базового образования; цели и объекта акмеологии. Выделены общие и специальные акмеологические закономерности фундаментального образования, общий методический принцип саммита, оценка успеваемости, уровень продуктивности педагогов, как субъектов образовательного процесса, а также факторы, связанные с саморазвитием. Ставится вопрос о развитии фундаментального образования с точки зрения его вершин-результатов, воплощенных в духовном продукте.

Цель: повысить эффективность профессиональной подготовки будущих учителей, как субъектов образовательного процесса и разработать научно-методические основы, проецируя общие и специальные акмеологические закономерности фундаментального образования, общий методический принцип саммита, оценку академических достижений.

Методология: методологической основой статьи являются общепедагогические методы: анализ и синтез, индукция и дедукция, аналогия, обобщение и конкретизация, абстрагирование, систематизация и классификация.

Научная инновация: природа человека отражает ее динамику, события, которые могут повлиять на процесс развития акме и личностно-профессиональное развитие человека, что определяет уровень акме-достижений.

Ключевые слова: акмеология, акме, фундаментальное образование, педагогическая акмеология, акмеология образования, духовный продукт

ACMEOLOGICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF THE DEVELOPMENT OF FUNDAMENTAL EDUCATION

M.H. Nazarov, P.Y. Madadov

Abstract. The article analyzes the main provisions of the acmeological approach to the development of fundamental education, acmeology as a field of scientific knowledge, a spiritual product as the acme result of fundamental education, the goal and object of acmeology, pedagogy and acmeology of education. The general and special acmeological laws of fundamental education, the general methodological principle of the summit, the assessment of acme achievements, the productivity levels of teachers as subjects of the educational process have been emphasized, and the factors related to self-development, which can be implemented along the acmeological trajectory that ensures the productivity of future professional activity, and self-development have been explained. The question of the development of fundamental education from the point of view of its acme-results embodied in a spiritual product has been raised. The moral product is understood as physical, mental, acmeological innovations in the properties of the participant of the educational process. The concept of fundamental education is associated with productive competence as a moral determinant of the created product.

Purpose: The general and special acmeological laws of fundamental education, the general methodological principle of the summit, the evaluation of acme achievements, to increase the efficiency of the professional training of future teachers as subjects of the educational process, and to develop the scientific-methodical foundations.

Methodology: The methodological bases of the article are general philosophical methods: analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, generalization and concretization, abstraction, systematization and classification.

Scientific novelty: Human nature reflects its dynamics, the events that can affect the development process of acme and the personal and professional development of a person, which determines the level of acme achievements.

Keywords: acmeology, acme, fundamental education, pedagogical acmeology, acmeology of education, spiritual product

Rəyçi: t.e.d. Eynulla Mədətli